

Kovács Máté Gergő–Rabb Péter–Krähling János Egy kairói fénykép margójára¹

A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének könyv- és rajztára egyedülálló fotóalbum-gyűjteménnyel büszkélkedhet. A számos muzeális könyvritkasággal rendelkező könyvtár,² valamint a kiemelkedő építészeti munkáit tartalmazó rajztár³ a tanszék munkatársai folyamatosan katalogizálják, és tudományos munkákban feldolgozzák. A jelen tanulmány témáját adó fénykép azon „Keleti fényképgyűjtemények” egyikében bújkál meg, amely ez idáig elkerülte a kutatók figyelmét, jóllehet arra rászolgált volna, mert egyedülálló módon mutatja be a 19. század végi Anatóliai-félszigetet, valamint a Földközi-tenger keleti medencéjét. Felmerül a kérdés, vajon hogyan, ki által és mi célból kerülhetett ez a különleges sorozat a Műegyetem falai közé?

A tanulmány elsőként a fényképek készültének és Budapestre kerülésének körülményeit vizsgálja. Ezt követően szemügyre veszi a szóban forgó album egyik, a kairói nekropoliszt ábrázoló látképét, amely elsődleges forrásként használható a keleti formakincs 19. századi építészeti idézetként való alkalmazásához, illetve adalékot nyújt a századforduló magyar építészettörténetének kutatásához és újabb történeti összefüggésre irányítja rá a figyelmet ezzel kapcsolatban.

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.2.99>

¹ A kutatás során nyújtott útmutatásáért köszönetet szeretnénk mondani Dávid Gézának, az ELTE Török Filológiai Tanszéke egyetemi tanárának. Köszönet illeti továbbá Vonáné Vizoli Veronikát, az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára korábbi vezetőjét, Batalka Krisztinát, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára vezetőjét, valamint Nagy Péter Tamást, az Oxfordi Egyetem doktorjelöltjét. – Jelen írás alapját a The Ottoman Sultan's Albums at Budapest University of Technology and Economics. *Turkish Historical Review* 6 (2015/2) című dolgozat adta. A tanulmány létrejöttét a 112906. számú OTKA kutatás tette lehetővé.

² Ld. Krähling János–Fehér Krisztina–Jobbik Eszter–Kollár Mária, A Műegyetem középkori építéstan tanszékének címjegyzéke. Oktatásmódszertani és könyvtártörténeti adalékok a magyar építészképzés történetéhez. *Architectura Hungariae* 17 (2018/2) 33–159.

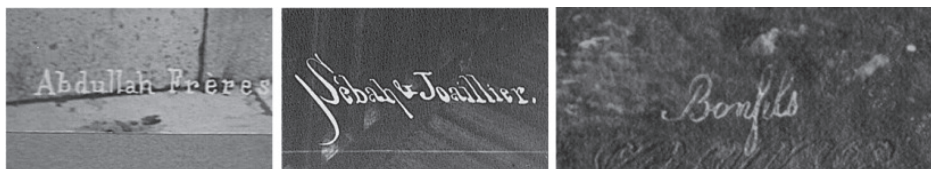
³ Ld. *Építészettörténeti rajztár 1.* Szerk. Krähling János–Baku Eszter. Budapest, 2016; *Építészettörténeti rajztár 2.* Szerk. Krähling János–Baku Eszter. Budapest, 2016; *Építészettörténeti rajztár 3.* Szerk. Krähling János–Baku Eszter–Fehér Krisztina. Budapest, 2017; Krähling János–Halms Balázs–Maróty Katalin–Sajtos István–Vukosavljev Zorán–Baku Eszter–Józsa Anna–Kiss Zsuzsanna–Fehér Krisztina–Kovács Gergő, Architectural Drawing and Education. Principles to the Evaluation of the Historic Plan Collection at Budapest University of Technology and Economics. *Architectura Hungariae* 14 (2015/1) 7–18.

A szultáni udvartól a Műegyetemig – a fényképek eredete

Az Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken található 559 darab fotóból álló „Keleti fényképgyűjtemény” valamennyi fotója kartonra kasírozva és precízen feliratozva, összesen 12 albumba gyűjtve található (1. táblázat). A tájképek, városképek és életképek a Balkán-félszigetről indulva Konstantinápolyon át az Anatóliai-félszigetre, majd a Szentföldre jutva, egészen Egyiptomig kalauzolnak bennünket, képet adva a 19. század végi Oszmán Birodalomról. Két album Anatólia egyes településeit, többek közt Isztambult (Konstantinápolyt) és Burszát (Brusszát) mutatja be „Kis-Ázsia” megnevezéssel, három album Hellással foglalkozik „Görögország”, illetve „Athen” címekkel. Négy album a Földközi-tenger keleti partvidékére visz „Palmyra”, „Petra”, „Baalbek” és „Jerusalem” címmel – témájukul pedig részben antik települések (például Dzseras), részben egyes nagyobb városok, így Bejrút 19. századi állapota szolgál. Három album pedig Egyiptomot tárja elénk, azon belül is egy kifejezetten Kairóval foglalkozik. Kézenfekvőnek tűnik a magyarázat, miszerint az albumok – főként az antik településeket bemutató példányok – az építészoktatás egykori szemléltető eszközeként funkcionáltak. Az egyes fényképeket alaposabban szemügyre véve más szempontból is magyarázhatjuk a fotóalbum jelentőségét.

Sorszám	Az album tartalma	Fényképek száma
01	I. Kis-Ázsia	45
02	II. Kis-Ázsia	77
03	Görögország	42
04	I. Athén	37
05	II. Athén	34
06	Palmyra	23
07	Petra	35
08	Baalbek	29
09	Jeruzsálem	48
10	I. Egyiptom	55
11	II. Egyiptom	45
12	Kairó	89
Összesen		559

Az albumgyűjtemény eredetének felvázolásához három adat használható: a fotókon olvasható műtermi megjelölések, azaz Abdullah Frères, Sébah&Joaillier és Félix Bonfils (1. kép), az albumok borítóján olvasható „Alpár-hagyaték” felirat (2. kép), valamint a két fotón felfedezhető „Wälder Gyula tulajdona” feliratú pecsét. Kezdjük a felderítést a 19. századi oszmán fotográfusok műhelyeivel.

1. kép A fotókat készítő műtermek jelölései: Abdullah Frères; Sébah&Joaillier; Bonfils

Abdülmedzsíd (1839–1861), Abdülazíz (1861–1876) és utóda, II. Abdülhamíd (1876–1909) szultán idejében egyre intenzívebbé vált az Oszmán Birodalom fokozatos nyitása Nyugat felé, melynek során az uralkodók – számos esetben Nyugat-Európából érkező mérnökök segítségével – jelentősen fejlesztették birodalmuk infrastruktúráját. Nagyszabású építési tevékenységüket igyekeztek a kor adta lehetőségek szerint dokumentálni.

A Tanzimát, a török reformkor idején a fényűző, oszmán barokknak nevezett stílust képviselő Dolmabahce palotát is építtető Abdülmedzsíd szultán az 1847 és 1851 közötti években a konstantinápolyi perzsa és orosz követségi épületeket tervező svájci Gaspard T. Fossatit bízta meg az Aja Szófia örökségvédelmi munkálataival. Ezek eredményét a szultán rendeletére kiadott pazar album örökíti meg, amely a szultáni fejlesztések reprezentatív bemutatásának, s így az abdülhamídi fotóalbumok egyik közvetlen előzményének tekinthető.⁴ A szultán utóda, Abdülazíz idejében Széchenyi Ödön létrehozza az oszmán tűzoltóságot, bővül a birodalom vasúthálózata, a távírórendszer, és kábelvasút épül Isztambul Galata negyedében. 1875-ben elkészül a mai napig is üzemelő, a francia Eugène-Henri Gavand irodája által tervezett isztambuli földalatti, a Tünel. A fontos fejlesztéseket szintén reprezentatív, francia nyelvű album mutatja be.⁵

⁴ Gaspard Fossati, *Aya Sofia Constantinople. As Recently Restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid*. London, 1852. Az album egyik eredeti példánya szintén megtalálható az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtárában. Az album felkutatásáért köszönet illeti Kollár Tamásné. Egyúttal köszönjük Fehér Krisztinának az album francia nyelvű szövegében való eligazodáshoz nyújtott segítségét.

⁵ Eugène-Henri Gavand, *Chemin de fer métropolitain de Constantinople, ou chemin de fer souterrain de Galata à Péra dit Tunnel de Constantinople. Projet d'une nouvelle ville et d'un nouveau port de commerce à Constantinople*. Paris, 1876. Legújabb kiadása: *İstanbul Tüneli – Tunnel de Constantinople*, Eugène-Henri Gavand. Terc. Vahdettin Engin. İstanbul, 2011.

Az Abdülazízt – V. Murád rövid uralkodása után – követő II. Abdülhamíd egyik jelentős terve a távoli országrészek minél szorosabb összekötése volt. A fejlesztésekre jelentős összeget kívánt áldozni. Fejlesztette a vízellátást, csatornázást, kiépítette a telegráf vonalat Konstantinápoly és Kösztendze (ma Constanța, Románia) között, bővítette a birodalom vasúthálózatát.⁶ Mindemellett II. Abdülhamíd különös gondot fordított munkássága, illetve az uralkodói ház propagálására, amelyhez az új találmányt, a fotográfiát is felhasználták.

Az Abdullah Frères, vagyis az Abdullah-testvérek örmény származású fényképészek voltak, akik 1858-ban nyitottak üzletet Konstantinápoly Bejoglu (ma Beyoğlu) városrészében.⁷ A tehetséges fivérek hamarosan az egymást követő uralkodók figyelmét is felkeltették, és Abdülazíz, majd II. Abdülhamíd szultán udvari fotográfusai lettek. A padisah és családja portréinak elkészítésével és a birodalom számos területén készült látképekkel részt vettek a Nyugat felé nyitó uralkodói reprezentáció formálásában. Hasonló módon működött a Sébah&Joaillier, valamint a Bonfils műhely is. Pascal Sébah isztambuli születésű, de örmény és katolikus szír származású fotográfus volt, először az isztambuli Pera (amely Bejoglu másik elnevezése volt) városrészben, majd Kairóban nyitott műhelyt, míg a francia származású Bonfils család Bejrútban dolgozott.⁸ Az említett fényképészek az Oszmán Birodalom majd minden szegletében készítettek fotókat, amelyek többnyire a birodalom nagyságát, történelmi tekintélyét és fejlesztési törekvéseinek eredményeit voltak hivatottak bemutatni. A fotókból összeállított albumok II. Abdülhamíd kedvelt ajándékai voltak különböző protokolláris eseményeken.⁹ Így történhetett meg, hogy az említett fotók eredeti példányait számos nagy könyvtár, így többek között a washingtoni Library of Congress¹⁰ vagy a British Library¹¹ archívuma is őrzi, de sajátos úton a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Festetics-családi gyűjteményében¹² is található hasonló album.

⁶ Ömer Faruk Yılmaz, *Boğaziçi'ne Tüp Geçit: Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Tüp Geçit (Tünel-i Bahrî) Projeleri*. İstanbul, 2010, 5.

⁷ Bahattin Öztuncay, *Hanedan ve Kamera – Osmanlı Sarayından Portreler*. İstanbul, 2011, 33.

⁸ Michelle L. Woodward, Between Orientalist Clichés and Images of Modernization. Photographic Practice in the Late Ottoman Era. *History of Photography* 27 (2003/4) 364.

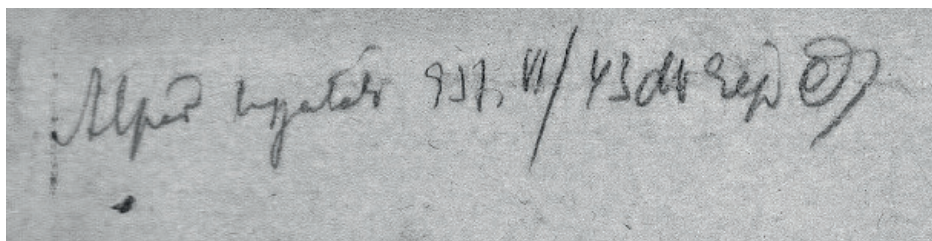
⁹ II. Abdülhamíd idejében a fotográfia egyedi ága, a képeslap is szót érdemel. A képeslapok számos esetben udvari ceremóniát örökítettek meg, mint például az uralkodó pénteki imára vonulását a Jildiz Palotából a Hamidije-dzsámi felé. Ld. Géza Dávid, Yolunu Macaristan'a Bulan İki Eski Türk Kartpostalı ve Özel Bir Koleksiyon. In: *Kartpostal Kitabı*. Editör Emine Gürsoy Naskali. İstanbul, 2018, 181–222.

¹⁰ A katalógus elérhető: <http://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/> (2018. október 14.).

¹¹ A katalógus elérhető: <http://www.bl.uk/catalogues/indiaofficelect/PhotoShowDescs.asp?CollID=2736> (2018. október 14.).

¹² Az 1863 és 1879 között a szultáni szeráj hivatalos fotósaiként tevékenykedő örmény származású Abdullah-testvérek fotóalbumát a kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel rendelkező Festetics család vásárolta meg. Az ő hagyatékukból került a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levél-

A fotókat tehát a Fényes Porta udvari fotográfusai készítették, de miként kerültek minket érdeklő köteteik Budapestre? A kérdésre az albumok belső borítóján található bejegyzést olvasva kaphatunk választ, ugyanis többükben az „Alpár-hagyaték” eredet-megjelölés látható.

2. kép „Alpár hagyaték” bejegyzés az albumok belső borítóján

Alpár Ignác (1855–1928) a 19–20. század fordulójának kivételes produktivitású és munkabírásu építész, közéleti szervezője volt. A szilárd, racionális, nagytökés építész képe kapcsolódik hozzá, legjelentősebb alkotásai közigazgatási és kereskedelmi épületek.¹³ A berlini Bauakademie hallgatójaként Karl Friedrich Schinkel mellett tanult, és 1874-ben szerzett diplomát. Tanulmányai befejeztével egy gazdasági szempontból fellendülő Budapestre érkezett, s a város megfelelő terepet biztosított technikai újításokat követő sikeres és termékeny középület-tervező munkásságának.¹⁴ Emellett Alpár számos alkalommal beutazta a Közel-Keletet. Irodájában munkatársaival szinte baráti kapcsolata volt, előfordult, hogy jutalomként külföldi utazásra vitte őket, sokszor egészen távoli helyekre, Konstantinápolyba, Kis-Ázsiába vagy Egyiptomba.¹⁵ Így a Konstantinápolyban, Kairóban és Bejrútban működő fotográfusok munkái könnyen kerülhettek a tulajdonába.

Arra a kérdésre, hogyan jutottak az albumok Alpár Ignáctól a Műegyetemre, nem adható egyértelmű válasz, ugyanis a korszakból nem maradt fenn tanszéki

tárába. A fényképek egyedülálló lehetőséget kínálnak kutatók számára nem kizárólag Isztambul 19. századi arculatának tanulmányozásához, de egyikükön – Szaloniki egyik első képi ábrázolásaként – az 1869-ben már lerombolt városfal is látható, megismerhető. Ld. Schmidt Anikó, Az oszmán fényképezészet hajnalán. A Festeticsek Abdullah-albuma. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_oszman_fenykepeseztet_hajnalan (2018. október 14.); Magyar szenzáció Hellaszban: Egy levéltári fotó különös története. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/magyar_szenzacio_hellaszban_egy_leveltari_foto_kulonos_tortenete (2018. október 14.); Horváth Gyula Csaba, Mary Hamilton fényképalbumai. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/mary_hamilton_fenykepalbumai (2018. október 14.).

¹³ Maróty Kata, 150 éve született Alpár Ignác. *Architectura Hungariae* 8 (2005) 1.

¹⁴ Hajós György–Kubinszky Mihály–Vámosy Ferenc, *Alpár Ignác élete és munkássága*. Budapest, 2005.

¹⁵ Rosch Gábor, *Alpár Ignác építészete*. Budapest, 2005, 181.

könyvtári leltárfüzet, és a Műegyetem levéltárában őrzött régebbi katalógus,¹⁶ bár tartalmaz korabeli köteteket, az album nem szerepel benne.¹⁷ A megoldáshoz többféle út is kínálkozik. Alpár 1882–1888 között a Királyi József Műegyetememen oktatott tanársegédként, de Hauszmann Alajossal történt nézeteltérése miatt felmondott. Így elvileg lehetséges, de nem valószínű, hogy Alpár maga hagyományozta albumát a Műegyetemre. A fényképek közül kettőn azonban Wälder Gyula (1884–1944) tulajdonosi pecsétje látható. Wälder a két világháború közötti magyar építészet meghatározó alakja mind alkotóként, véleményformálóként, mind pedig a Magyar Tudományos Akadémia Tagjaként és műegyetemi oktatóként. 1906-tól a Műegyetem Ókori Építési Tanszékének tanársegédje, majd 1923-tól haláláig tanára.¹⁸ Ekkoriban a Műegyetemen az építészetet történeti korok szerint tagozódott tanszékeken oktatták, vagyis Középkor, Ókor és Újkor Tanszék működött, így az album egyes fotói biztosan Wälderén keresztül juthattak az Ókori Építési Tanszékre, ahol aztán az egyetemi oktatás során a történeti stílusokban való tervezés szemléltető eszközeiként használhatták őket mint formakincsforrásokat. 1957-től a három, történeti korok szerint tagozódott tanszék egyesült, neve 1997-ben Építészettörténeti és Műemléki Tanszék lett, és az Ókori Építési Tanszék utódaiként a mai napig megőrizte a fotókat. Kérdés, hogy amennyiben az album Alpár tulajdona volt, vajon miképp illeszkedik – ha egyáltalán – munkásságába a keleti fotóalbum?

„Alpár-hagyaték” – Alpár Ignác és a turáni gondolat

A *Magyar Építőművészet* 1910-es száma fotókkal tarkított leírást közölt Egyiptomról, melyben Alpár részletesen szól utazásáról, hangot ad az antik művészet emlékei iránti csodálatának, és megjelenik a turanizmus gondolata.¹⁹

Alpár szerint: „Egyiptom az emberi művelődés legősibb földje. Itt találjuk a legelső jeleit az emberiség magasabb kulturális törekvésének, a történetírásnak is. Nem írva, hanem kőbe vésve, hieroglifok alakjában találjuk ezt és belőle következtetünk visszafelé Kr. e. 5000 esztendőre. Bizonyára a legrégibb történeti dátum, ha számba vesszük, hogy a bibliai paradicsom helyén, Babilonban,

¹⁶ *A Magyar Királyi József Műegyetem Könyvtárának címjegyzéke*. Budapest, 1910.

¹⁷ Más kötet is található a tanszéki könyvtárban, amelyben az „Ókori Építési Tanszék” és az „Alpár” bejegyzések együtt szerepelnek, ez pedig Jules Bouchet *Compositions antiques* (Paris, 1851) című könyve. Valószínű tehát, hogy az „Alpár” eredetmegjelölésű könyvek, köztük az albumok is, az Ókori Építési Tanszék oktatási anyagai voltak.

¹⁸ Végh Ferenc, *A Műegyetem a Horthy-korszak negyedszázadában*. 2. rész In: *A Műegyetem története*. Szerk. Héberger Károly. Budapest, 1979, 1038.

¹⁹ Alpár Ignác, *Egyiptomról*. *Magyar Építőművészet* 8 (1910/2) 1–13.

a mi turáni őseink, a szumirok, csak Kr. e. 2800-ban tették meg első ékírásos följegyzéseiket agyagtéglakönyveiken.”²⁰

A turáni gondolat egy újabb kontextushoz vezet: a századforduló keletkutatásának egyik meghatározó ideológiájához, amely a forrás szerint Alpár Ignácra is hatással volt. A „turáni” fogalom, amelyet Max Müller 1861-ben megjelent egyik tanulmányában Belső-Ázsia nem sémi és nem indoeurópai népeire vonatkozóan használt,²¹ tudományos körökből viszonylag hamar kikerült, ám megmaradt egyfajta romantikus rokonsági hipotézisként, amely a magyar nemzetet más ázsiai, főként török eredetű népekhez fűzi.²² A korszak számos magyar építészének célja volt a magyar formanyelv létrehozása, melyhez némelyikük a keleti formakincsből és ornamentikából merített.²³ A kelettel való magyar kulturális és tudományos kapcsolatok erősítése céljából megalakult a Konstantinápolyi Magyar Intézet,²⁴ amely számos magyar kutatónak²⁵ biztosított ösztöndíjat,²⁶ Magyarországon pedig 1914-ben létrejött a Magyar Turáni Társaság, s ennek művészeti bizottságának tagja volt többek közt Huszka József,²⁷ Kós Károly, Kertész K. Róbert és Alpár Ignác. Ebből is látszik, hogy Alpár komolyan érdeklődött a keleti művészet iránt, ami egyik alkotásában, az 1893-ban kiírt Millenniumi Kiállítás pályázatára benyújtott tervében is tükröződik.

1893. február 8-án a kereskedelmi miniszter mint a Kiállítási Országos Bizottság elnöke, pályázatot hirdetett a Millenniumi Kiállítás Történelmi Épületcsoportjának terveire. A pályázat kiírásában egyértelmű elvárásként jelent meg a „magyar jelleg” kifejezése: „Mínthogy a kiállítás a honfoglalás és a magyar állam ezredik évfordulója alkalmából rendeztetik, különös gond fordítandó arra, hogy a kiállításnak ez a jellege kellően kidomborodjék és különösen az az

²⁰ Alpár, i. m., 7.

²¹ Oláh Péter, A török és a magyar turanizmus kapcsolata a 20. század első felében. *Keletkutatás* 2012. tavasz, 67.

²² Göksun Akyürek, A Comparative Reading of the Pursuit into the ‘East’ for National Expression in Turkish and Hungarian Architecture. In: *Thirteenth International Congress of Turkish Art*. Ed. by Géza Dávid–Ibolya Gerelyes. Budapest, 2009, 59–60.

²³ Ld. például Lechner Ödön: Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1891–1896.

²⁴ Nagy Norbert, *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918)*. (Balkáni füzetek, 7.) Pécs, 2010, 21.

²⁵ Többek közt Oroszlán Zoltán, Ralbovsky Endre, Luttor Ferenc, Fehér Géza, Zsinka Ferenc, Kós Károly és az intézet igazgatója, Hekler Antal említendő.

²⁶ 1917-ben ösztöndíjas volt Kós Károly, aki kutatásai összegzéseként megírta a *Sztambul. Várostitörténet és architektúra* (Budapest, 1918 és 2015.) című művét, amelyet török nyelven is kiadtak (Károly Kós, *İstanbul. Şehir Tarihi ve Mimarisı*. Ankara, 1995.). Újabb, azonos című 2017-es isztambuli kiadását Tarik Demirkan fordította törökre, míg az előszót Fodor Gábor írta.

²⁷ Huszka József (1854–1934) rajztanár, művészettörténész és etnográfus, legismertebb műve *A magyar turáni ornamentika története* eredetileg 1929 októberében jelent meg Budapesten. Ismételt Nyers Csaba magánkiadásában látott napvilágot Budapesten, 1996-ban.

építmény, amelyben a történelmi emlékek lesznek elhelyezve, külső kiképzésre nézve is ennek a jellegnek és célnak megfelelő és méltó legyen.”²⁸

A pályázatra érkezett 11 pályaterv közt volt Alpár Ignác terve is,²⁹ mely határozottan „turáni” gondolatban fogant választ adott a fenti kérdésre (3. kép). A tervező által írt „magyarázó jelentés” a következőképp szólt: „[...] a történelmi kiállítást különböző koroknak megfelelően egy román, egy gót, egy reneszánsz és egy keleti formájú épületsz csoportba kellene foglalni, annak a törekvésnek az igazolására, hogy a jövő ezredév működését azzal kezdjük meg, hogy egy speciális magyar stílt akarunk alkotni. A Keletre kell törnünk, ha magyar stílt akarunk alkotni. Én kötelességet akarok teljesíteni, amikor ezredéves fennállásunk megünneplése alkalmával ezen eszméhez szerény tehetséggel hozzájárulok.”³⁰

3. kép Alpár Ignác: Történelmi Csarnok pályaterve, 1893. Forrás: *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete IV. évkönyv*, 59.

²⁸ *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete IV. évkönyv*. Szerk. Bloch Leó–Fridrich F. Géza. Budapest, 1932, 53.

²⁹ A pályaterv végül nem valósult meg. Bár a bizottság az alaprajzi elrendezést az összes pályamű közül a legjobbnak találta (áttekinthető, kiállítási célokra alkalmas), a homlokzatformálást kritikával illette: „E terv homlokzatának festői benyomása nem tagadható. A bizottság mégis úgy véli, hogy a keleti stílus a magyar történelmi kiállítás jellegének nem felel meg.” Uo. A kereskedelmi miniszter a bírálóbizottság javaslatai alapján új programot adott ki 1893. október 15-én, amelyre aztán Schikédanz Albert, Pfaff Ferenc és Alpár Ignác küldött tervet, amely a kiállítási épületsz csoport ma látható formáját eredményezte.

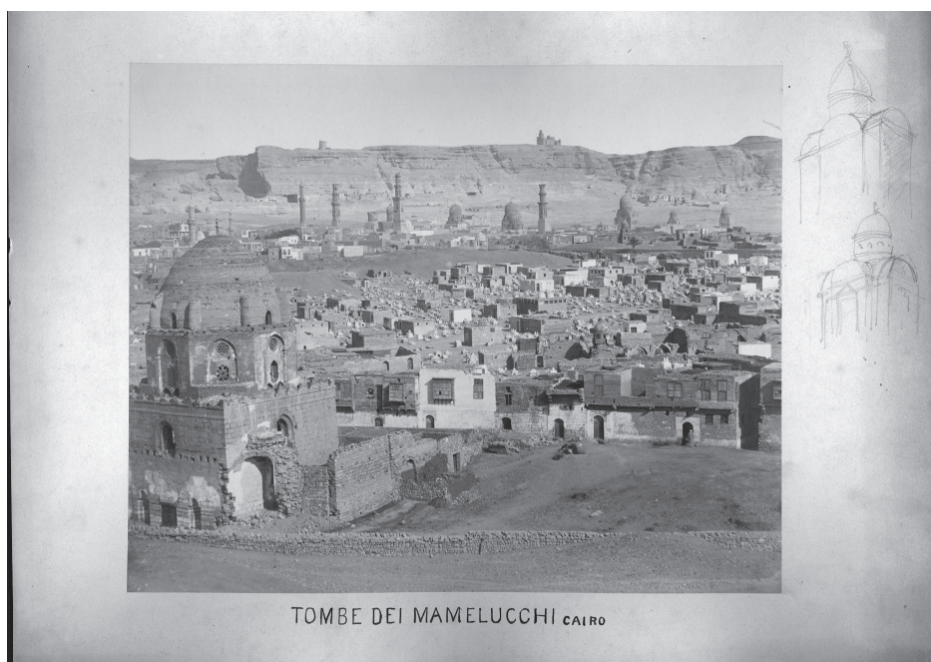
³⁰ *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete IV. évkönyv*, 58.

Mindezek alapján nem meglepő, hogy a kizárólag az első fejezetben olvasható műtermek által készült keleti fényképeket tartalmazó album Alpár tulajdonában volt. Miután a fotóalbumokban az említett műtermek képei vegyesen, sok esetben rendszertelenül találhatók, valószínű, hogy az egyes képeket utólag rendszerezték – feltehetően oktatási célból, a készülés színhelye alapján. Úgy tűnik, a Millenniumi Kiállítás Történelmi Csarnokának tervezéséhez az ihletet a fényképgyűjtemény egyik darabja, a kairói Holtak Városát ábrázoló fénykép adta.

Ahol a szálak összefutnak – egy fénykép a kairói Holtak Városából

Az Alpár-hagyatékból származó album „Tombe dei Mamelucchi, Cairo” felirattal ellátott, a kairói Holtak Városát, az ott található számos síremléket, mauzóleumot ábrázoló fotójának keretén két ceruzarajz látható (4. kép).

4. kép Tombe dei Mamelucchi, Cairo. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajztára.
Katalógusszám: 800211

Egyiptom területén az idők kezdete óta fontos szerepe van a halotti kultusznak. A túlvilággal való közvetlen és egyedi kapcsolat az iszlám térhódításával sem szűnt meg. Az iszlámban javasolt a holtak emlékeinek látogatása, főként a pénteki napon, az eljövendő utolsó ítéletkor való bűnbocsánat miatt. Míg a pén-

teki imát a férfiak rendszerint dzsámikban végzik, addig különösen a nők esetében jellemző, hogy péntekenként nekropoliszokba látogatnak. Az egyiptomiak az év nyolc kitüntetett napján is meglátogatják őseik sírjait (*ziyāra*).³¹ Bizonyos ünnepek során (*mawlid*) szintén jellemző a sírépületek látogatása.³² Mind szentek, mind uralkodók, mind pedig emírek esetében évezredes hagyománnyal bír a sír fölé emelt mauzóleumok építésze. Éppen ezért nem meglepő, hogy Egyiptom építészeti örökségének jelentős hányada síremlékekből áll.

Kairóban óriási kiterjedésű nekropoliszok alkotnak egy-egy városrészt, amelyet napjainkban rendszerint forgalmas utak szelnek át, így a holtak kerületei az ott élők mindennapi életterének részei, és jellemző, hogy a síremlékeket szegények és hajléktalanok veszik birtokba. Kairóban három jelentős nekropolisz található: a városszövetbe ékelődő Bāb an-Naṣr, a Keleti Nekropolisz és a Déli Nekropolisz. Az utóbbi, melynek neve Qarāfa, a középkor óta jelentős méretű, ma mintegy ötszáz hektáron fekvő terület. Észak felől a Citadella, keletről a Muqattam-hegy, nyugatról lápos terület, délről pedig ipari zóna határolja. A Qarāfa északkeleti területén, a Citadella szomszédságában fekszik a keskeny háromszög alakú terület, amely a halotti város 13. századi síremlékeinek helyszíne, benne mameluk-kori (1250–1517) sírépületekkel. Itt készült a fotó, mely az Alpár-hagyaték részeként a tanszékre került.

A fotó készültekor a nekropolisz területét még a fotón is látható Muqattam sziklái határolták, ma már a zsúfolt Kairó–Helwān autópálya fojtogatja. A terület továbbra is őrzi történeti jellegét, miközben a fotó elkészülte után mintegy száz esztendővel, az 1980-as években, néhány épületen örökségvédelmi munkát végeztek.³³

A terület északnyugati részén magasodik az 1504-ben épült Sūdūn mauzóleuma, mely az 5. képen kiemelve látható.³⁴ A négyzet alaprajzú, egyetlen helységből álló épülettömeg felfelé haladva először nyolcszögge válik, majd a rajta nyugvó, nyílásokkal áttört tambur monumentális kőkupolát tart. Habár a mintegy két méter vastagságú falakkal³⁵ határolt épület masszív, monolitikus tömböt alkot, mégis, a mozgalmas tömegformálás és a lizénákból, sztalaktittal oldott párkányokból és a kupolát borító finom halszálkamotívumból álló épületplasztika, a téglalap alakú, félkörívvel záródó és kör alakú nyílások könnyeddé és nemesen megmunkálttá teszik.

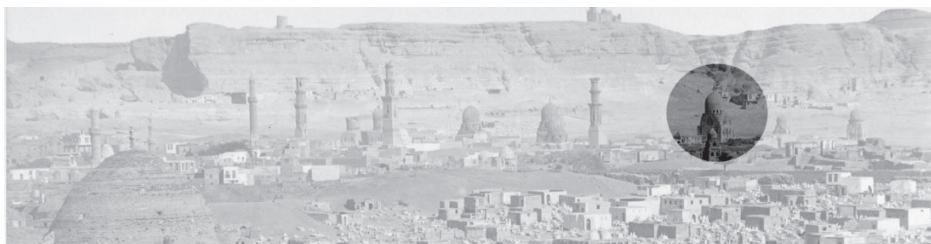
³¹ Galia El Kadi–Alain Bonnamy, *Architecture for the Dead. Cairo's Medieval Necropolis*. Cairo, 2007, 15.

³² Iványi Tamás, Nők a szúfi és a ši'ita iszlám szertartásain. *Keletkutatás* 2017. ősz, 14–15.

³³ El Kadi–Bonnamy, *i. m.*, 101.

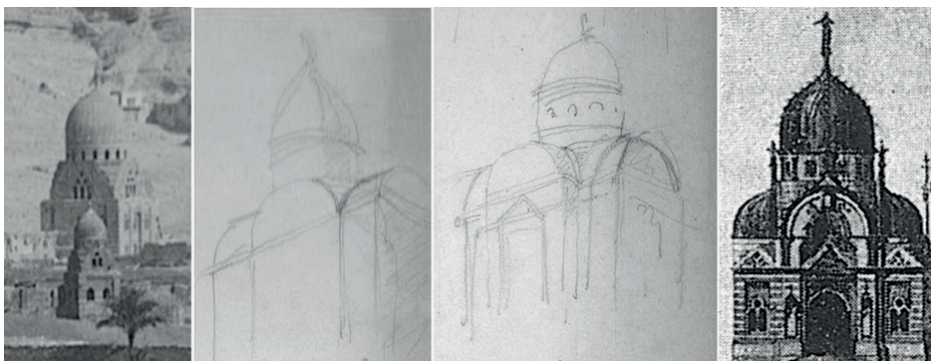
³⁴ Az azonosításhoz nyújtott segítségéért köszönettel tartozunk Nagy Péter Tamásnak.

³⁵ Az épület ma is áll, a jelenlegi állapotáról készített fotót, illetve felmérési rajzot ld. El Kadi–Bonnamy, *i. m.*, 105.

5. kép Sūdūn emír mauzóleuma, 1504. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajztára.
Katalógusszám: 800211

A fotó keretén két ceruzarajzot láthatunk. Az első Sūdūn emír síremlékének vázlatja. A másik ennek továbbtervezett, az eredeti építményen nem látható aediculával ellátott változata. A ceruzarajz megegyezik az Alpár Ignác által a Millenniumi Kiállításra készített Történelmi Csarnok pályatervének sarokrizalitjával. A terven tehát a fotón látható síremlék idézete jelenik meg, a terv formálásának fázisai pedig nyomon követhetők a fotó keretén lévő rajzokon (6. kép). További kutatást igényel, hogy mely más, feltehetően szintén hasonló keleti épületből meríthetett még ihletet Alpár. Az említett fénykép azonban egészen biztosan közvetlen formai kapcsolatot dokumentál a középkori mameluk sírbolt és a századforduló „magyar stílusformálás” gondolatával készült terve közt.

6. kép Sūdūn emír mauzóleuma, rajzok a fotó keretén és a Történelmi Csarnok pályaterve. Kapcsolat a fotó és a pályaterv közt. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajztára. Katalógusszám: 80021 (az első három ábrázolás); *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete IV. évkönyv*, 59. (a negyedik ábrázolás)

Összefoglalás

A 19. század végén az Oszmán Birodalom lassú belső reformjainak következménye a roppant közel-keleti állam területén beindult számos infrastrukturális fejlesztés volt. Mindezek bemutatására az uralkodóház igénybe vette az új médiumot, a fotográfiát, amely hamar a szultáni propaganda fontos eszközévé vált. Abdülazíz és II. Abdülhamíd szultán fotográfusai a birodalom teljes területén készítettek képeket, amelyek azután a világ számos pontjára eljutottak, így többek között a kollégáival több alkalommal közel-keleti utazásra induló Alpár Ignác tulajdonába is. Alpár érdeklődése a keleti művészet iránt a „turánizmus” ideológiájából ered. A kor számos építészé ugyanis úgy vélte, hogy a magyar nemzeti stílus a keleti formavilág felhasználásával hozható létre. Mindezt a Millenniumi Kiállításra készített pályaterve egyértelműen tükrözi.

A Millenniumi Kiállítás egyik legnagyobb látványosságának a Történeti Épületegyüttes ígérkezett, amelyet a városligeti Nagy-tó szigetén terveztek felépíteni. Az épületek formai kialakítását nyílt tervpályázat útján igyekeztek megtalálni. A magyar történelem emlékeit bemutató épülettől a múlt nagyságához méltó kialakítást vártak el, de az épület stílusát a pályázókra bízták. Ebből a meglehetősen laza kiírásból következett, hogy a beadott pályaművek nagyban eltértek egymástól. Míg például Schikedanz Albert egy, az akadémikus formákra sokat adó, ókeresztény ízű monostor-együttest, Pfaff Ferenc és Tandor Ottó egy-egy Országház-idézetet tervezett, addig Alpár Ignác egy történeti részletekkel feldíszített modern középületet álmodott meg. Ennek a court d’honneurös alaprajzú, két belső udvart is magába foglaló hatalmas épületnek – amelynek felépítését a bírálók, bár egyöntetűen legjobbnak ítélik Alpár munkáját, éppen mérete miatt nem javasolják – a központi csarnokát koronázza a kairói Holtak Városából megidézett kupolás építmény, illetve a két oldalszárny végeit is a sírpítmény visszatérő motívumai díszítik.

A BME Építésztörténeti és Műemléki Tanszék könyv- és rajztárában található keleti albumgyűjtemény mameluk-kori sírokat ábrázoló fotóján vélhetően Alpár rajzai láthatók, amelyeken megfigyelhető a közvetlen formai átvétel és annak továbbtervezése. Így az Alpár Ignác által elképzelt Történelmi Csarnok pályatervének formai mintája a kairói Sūdūn emír síremlékét ábrázoló fotón, a formai átvétel egyes fázisai pedig annak margóján követhetők nyomon.

On the margin of a photograph from Cairo

Gergő Máté KOVÁCS–Péter RABB–János KRÄHLING

In the second half of the 19th century, several territories of the Ottoman Empire were officially recorded on photographs with propaganda intentions of the sultans. The pictures came to different countries and collections. Some of the photographs in question can be found in the collection of drawings of the Department of History of Architecture and Monument Preservation at the Faculty of Architecture of Budapest University of Technology and Economics. They were used for the visualisation of the lectures, and served as source material for morphological studies of historical buildings. The aforementioned photographs had belonged to the collection of Ignác Alpár (1855–1928), a significant architect of Hungarian Historicism. Alpár was deeply interested in Oriental art as a consequence of his belief in the ideology of Turanism. He claimed that Hungarian national artistic style should be developed by using Oriental motifs. One photo in the albums (“Mamluk Tombs of Cairo”) provides convincing evidence of this approach, namely how Hungarian–Oriental relationship was conceived at the turn of the 19th–20th centuries.

